

ZIBURUKO IOANNES ETXEBERRIZ

Azpeitia, 1981-I-24

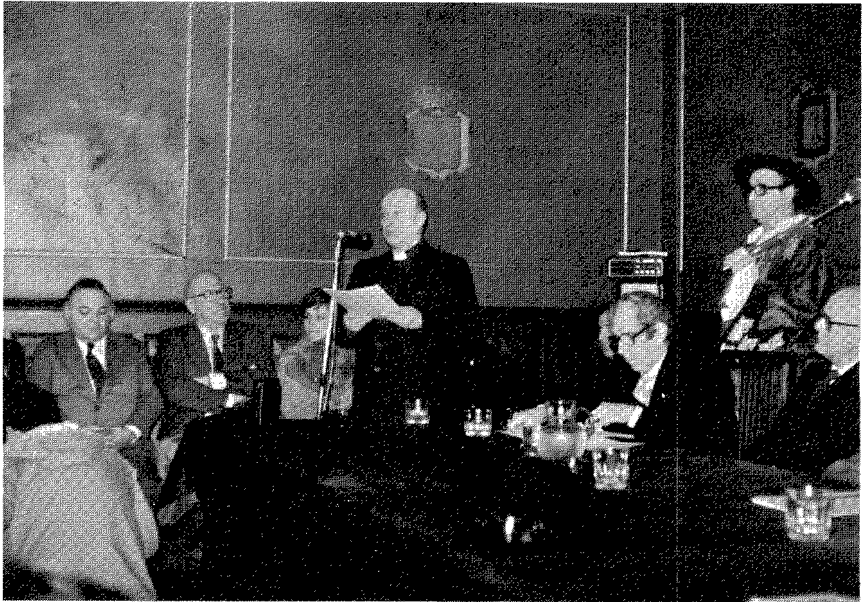
Patxi Altuna

Entre los asistentes al acto, observo la presencia de caras amigas, de personas para mí conocidas y entrañables, que, sin embargo, para desgracia propia y nuestra desconocen el euskera. No diré que les presento mis excusas, porque sé que comprenden de sobra las razones por las que mi discurso ha de ser pronunciado en euskara. Les ruego solamente paciencia, al tiempo que escuchan los sonos de una lengua, cuya sola música, pese a mi pobre interpretación, sé que producirá en sus oídos placer y agrado, porque aun ignorándola la aman, como lengua que fue de sus mayores.

Jaun andreok!
Azpeitiarrok!
Adiskideok!

Eta zuek batez ere, Euskaltzaindiko lagunok, zuekin bait dut nik gaur hemen egiteko larria garbitu eta zor astuna kitatu beharra. Utziko al didazue bertatik, aurrerago gogoeta hau berriz hedatuko badut ere, nere Maisu batek, eta ez nolanhikoak, behin esan zituen hitzak, aldatuz eta atzekoz aurrera ipiniz, zuei gaur esaten: “Vos me elegistis, non ego elegi vos”: zuek hautatu ninduzuen ni, ez nik zuek, alegia? Zuek zaretela bide eta kausa bait nago ni gaur hemen, Azpeitiak handikiro ospatzen duen San Sebastian festako irrintzi eta algaren oihartzuna herriko zero-eguratsetan oraindik bizirik eta aski ozenik dagoen garaian etorria, Euskaltzaindian sartzeko egin ohi den mintzaldia egitera. Garai egokia iritzi diot honi herriko festak baino serioagoa den beste festa hau ospatzeko, hartara bataren seriotasuna beste herriko lagunen festa ondoko umore onak piska bat gozatuko eta alaituko zuelakoan.

Azpeitira etorri nahi izan dut zuen eskutik egin behar hau betetzera eta ez dut uste luzaki ematen hasi behar dudarik erabaki hori hartzeko izan ditudan arrazoien kontu. Bi gauza bakarrik esango dut horrezaz: ni baino lehen Azpeitiko seme ospatsu batek ere, Don Karmelo Etxegaray jaunak, hementxe bertan irakurri zuen duela 55 urte, 1925garren urteko Ekainaren 25ean, Euskaltzaindian sartu zeneko mintzaldia, Kasto Orbeagozo, orduan alkate zenak, eta Julian Elorza, Diputazioko Ahaldunak, ongi etorritzeko hitzak egiten zizkiotelarik. Bestalde, bizi guztirako izango nukeen ximiko eta arrenkura, hark

Patxi Altuna Euskaltzaindian Sartze mintzaldian (Azpeitia, 1981-I-24)

bezala sortu nintzen herrian mintzaldi hau egin nezakeelarik, beste non edo non egin izan banu. Azpeitiarra naiz, izan ere, eta neure sorterria biziki maite dut, besteak beste —eta “beste” horiek banaka kontatu eta aipatzeko, denbora luzea beharko nukeenez gainera, alfer lanean aritzea izango litzateke, beren herriaz beti hain harro izan diren azpeitiarrek ongi ezagutzen bait dituzte—, besteak beste, diot, gaur oraindik Euskalerrian euskaraz gehientsuen hitz egiten den herrietarik bat Azpeitia delako. Nik ere esan ditzaket duela 55 urte Karmelo Etxegaraik hemen bertantxe esan zituen hitz haiek: “Emen, Azpeitian jaio nintzan; emen entzun nuen, itzegiten ikasi baño len, gure euskera zar maite maitagarria. Emen inguruan dauden mendiak, nik lenengo ikusi nituen mendiak dira. Aurtzaroko oroipenak Azpeitiko oroipenai itsatsita daude neretzat. Urte asko dira, emendik atera nintzala; ordea, urteak ez dute, nere biotzean Azpeitiarentzat sututa dagoen maitetasuna itzaltzeko indarririk. Eta Euskaltzaindian, zuek ala nai izan dezutelako, sartu behar dedanean, Azpeitira sarrera ori egiteko ni ekartzea, nere biotzarentzat oso pozgarria da”. Hala zioen hitzez hitz Karmelo Etxegaraik eta hala diot nik ere.

Ez dugu ezagutzen, damurik, San Ignazioren garaian edo gerorago Azpeitian egiten zen euskara, baina hori ez ezagutzearen errurik ez dute azpeitiarrek, Azpeitiko Junta Nagusiek onartu bait zuten 1609an Martin Yañez de Arrieta jaunak, Azpeitiko seme eta bere aita bezalaxe herriko maisu izanak, Azpeitiko euskaraz euskaratu zuen *Kristau Dotrina* argitaratzeko

eskatzen zuen dirulaguntza eta Ordiziako Juntak izan bait ziren gero, ez zuela merezi eta, behar ziren 200 dukatak ukatu zizkietenak. Haiek eskuratu balitu, gaurko euskara Azpeitian nolakoa den ez ezik, 450 urte lehenagokoa nolakoa zen ere jakiteko era izango genukeen.

Mintzaldia egin behar eta nik bi eratakoa baizik egiten ez dakidalarik, edota Elizan egin ohi diren predikuen gisakoa edota eskola ematean ikasleei egiten zaien jardun saioa, hemen agertu den jende motari eta bildu garen lekuari berari amore emanik, lehenari baino bigarren mintzaldi motari hobe iritzi diot eta Euskal Filolojiako eskolan banengo bezalaxe, antzineko gure idazle handi eta ospatsu batez arituko natzaizue: Ziburuko Ioannes Etxeberri.

Hona zerk eragin didan, Karmelo Etxegaray jaunak Mogel bezala, nik autore hau mintzagai hartzera. Lehenik, Etxepareren bertsoekin honenak erkatu nahiak eta haren bertsoegintzaren lege eta arauak Etxeberrigan ere nabari diren ala ez begiemateko gogoak. Bigarrenik, idazle hau orain arte alde horretatik inork aztertu eta ikertu ez duela jakiteak. Hori, damurik, beste gehiagori ere gertatzen zaio euskal literaturan, gehientsuei esango nuke, egia; baina jardunaldi honetan zuei ikustarazi uste dudana bezala, Etxeberriri hori gertatu izanari hutsarte larriago deritzat, euskal literaturan izan ditugun idazle guztietarik bost edo sei hoberenatariko bat bait dugu, eta ugarienetariko, dudarik gabe, Ziburuko apaiz jauna. Eta horra hainbestez aipatua hirugarren arrazoia ere: apaiza zelako. "Beste gehiago ere bai, gehiegixko aukeran", esango dit agian norbaitek eta biziki poztuko nintzateke hori liostadana gazte balitz, horixe bait litzateke aitorrrik hobereana apaizgizonok euskarekiko eta Euskalerriarekiko zorra aski ongi kitatu dugula lau edo bost mende hauetan zehar. Eta uztazue, arren, honezaz bi hitz egiten.

Bestek, hiru lehenbiziko mendeetan batikbat, behar bezala zor hori kitatu ez badu, hor konpon, berek jakingo dute zergatik ez zuten euskararen alde lan gehiago egin. Euskal literaturarik gehiena apaizek egin bada, hori ez da apaizek behar zutena eginaren errua, izan ere, gainerakoek ez eginarena eta behar bezala ez jokatuarena baizik. Euskal literaturak ez du inondik gehiegizkoaren akatsik, gutxiegi, murriztegi eta urriegi izanarena baizik, eta hobea nahiz oparagoa ez bada, ez da inola ere egin dena egin behar ez zelako, egin behar zen eta egin ez den gainerakoa egin ez delako baizik. Hor dago eta hor egongo da betiko, gaurko eta lehengo zenbait lagunen amorraziorako bada ere, elizgizonek egin dutena; ona ala txarra, ez da hori kontua, gainerakoen zitekeena eta ez dena ere ez bait zen nahitaez ezin hobea edo bikaina izango; hartuko genuke, halaz ere, bere akats, muga, zimur eta guzti beste horiena; ezin hartu, ordea, ez bait zuten egin, elizgizonek egin zuten bezala. Duela 450 urtetako euskara ezagutzen badugu, elizgizonei zor diegu ia osoro, Garibay kendurik; XVIIgarren mendeko euskararen lekukorik baldin badugu, elizgizonak ditugu ia lekuko bakarrak, Oihenart eta beste bakarren bat saiesturik. Eta bizi garen egunotan, Elizak Euskalerrian eta Euskalerriarekiko bete duen egingizuna zenbaitek dudana jarri nahi duen garai berri hauetan, hau ozenki

eta goraki aldarrikatzeari garrantzi handiko deritzat. Hori garbi utzi eta gero dioela nahi duenak nahi duena. Ziburuko Etxeberri ere apaiz zen eta inoiz Azpeitian eta Loiolan izana, gainera, San Ignaziori eskerrak ematera etorria, zerutik iritsi omen zion mesede handi baten alde, berak bertsotan dioskorria. Horra zergatik hartu dudan idazle hau mintzaldi honetarako aztergai.

Oso gauza gutxi dakigu haren bizitzaz, antzineko euskal idazlerik gehienaz bezalaxe. Noiz jaio zen ez dakigu, baina haren lehen liburua argitara zen urtea (1627) kontuan harturik, hamaseigarren mendearen bigarren erdian, 1575ean edo, sortu zela esan dezakegu. Paben ikasi zuen jesuiten ikastetxean, Oihenartek bezalaxe, eta honek baino urte batzuk lehenago, noski, Mauleko idazlea 1592an sortu bait zen. Goresmen eta laudorio handiak egiten ditu bere garaiko jesuitez: haiei zor omen die dakien guztia. Eta ez zen gutxi hark zekiena. Garai hartako lehen ikaskuntzak gutxi gorabehera nola-koak izaten ziren badakigu: *Humanitate* zirelakoak ikasi behar izaten zituzten, oinarrizko hazibide gisa, gero gainerako ixtudioetan (Filosofian, Teologian, Zuzenbidezkoetan eta abarretan) murgilduko baziren. Aski da Oihenarten *Notitia utriusque Vasconiae*-ri begiratu bat ematea, apaiz ez zirenek ere latina zenbatetaraino menderatzen zuten jabetzeko. Ez da batere harritzeko, beraz, apaizek —baita euskaldunek ere, edozeinek ez baina— latiznezko bertsoak Virgiliok edo Ovidiok bezain biribilak eta hutsgabeak egin izana, geroxeago ikusiko dugunez. Etxeberrik Teolojia ikasi zuen gero; ez, ordea, edozein apaizek orduan eta geroago ikasi behar izaten zuen neurrian bakarrik, baizik hartan Dotore izatera iristeraino. Unibertsitatean ikasia zen, beraz, Axular eta Oihenart bezalaxe, eta hauek ez bezala Dotoratua eskuratua, gainera. Horrez gain badakigu bere garaikoek, baita jende ikasiek ere, oso gizon jakintsu, azkar eta argizat zeukatela, bizi zen egunetan fama handiz inguratua eta beti gizon handitzat hartua izan zela. Aurreraxeago dastatuko ditugu ingurukoek zioten estimuaren ondar apurrak.

Hiru liburu heldu dira guganaino hark idatzirik, baina ez dira horiek idatzi zituen guztiak, Oihenartek aitortuko digunez. Hona hiruren tituluak eta argitara ziren urteak: *Manual Devotionezcoa edo ezperen oren oro escuetan erabilltceco liburutchoa*, Bordelen 1627an argitara emana. Berrogeitabi urte geroago berriro argitara zen eta bigarren argitaraldi honezaz baliatu dira berriki HORDAGOkoak, bere bildumaren lehen ale gisa eman ditugenean. Bigarrenaren tituloa hau da: *Noelac eta berce canta espiritual berriac Iesus Christoren biciaren misterio principalen gañean eta sainduen ohoretan besta buruetaracotz*, hau ere Bordelen 1631ean inprimatua. Honen azken edizioa duela hamar urte atera zuen Aita Akesolok. Hirugarrena, *Eliçara erabilltceco liburua*, Bordelen beste biak bezalaxe 1636an argitaratua eta Axularrek bere GERO eskaini zion Bertrand de Etchhaus Arzapezpiku berari eskainia. Hiru-rotarik lehena aztertu dut nik bereziki eta harzaz mintzatuko natzaizue gehienbat, baina esango ditudanek Etxeberriren lan guztietarako balio dutela uste dut. Lehen liburu horren lehen argitaraldiko alerik ez dut ezagutzen eta ez dakit inon denik ere; ni HORDAGOk atera zuenaz baliatu naiz. Dena den,

ez dut uste alde handirik izango luketenik; gehienez ere bigarren argitaraldi-koak dituen hutsegite eta bertso hankamotz batzuk osatzen lagunduko liguke lehenak, apika. Aita Akesolak ere lan hori bera hartu behar izan zuen bere gain *Noelac* argitaratzean, honen lehengo argitaraldi guztiak hutsez aski beteak omen bait zeuden. Lehen argitaraldiko aleak, inon balitz, beste puntu batean ere lagunduko liguke, behar bada: hots, 3438garren bertsoaren inguruan bigarren argitaraldi honek bertso batzuk falta dituen, nik uste dudana bezala, ala ez argitzen. Dena den, bizi al zen oraindik Etxeberri 1669an? Nik ezetz uste. Oihenarten *L'Art Poétique Basque* 1665ekoa da eta, laster ikusiko dugunez, Mauleko poeta lan horretan Etxeberriz hildakoaz bezala mintzo da.

Oihenartek personalki ezagutu zuen gure Etxeberri eta harekin inoiz mintzatu ere bai, dioskunez. Mauleko poeta dugu, bestalde, euskal literaturan izan dugun lehen kritikalaria, bera baino lehenagoko euskal poetez, haien bertsogintzaz batikbat, bere usteak eta iritziak eman dizkiguna. Zer zeritzan Etxeberriri eta zer diosku haren bertsolanez? Etxepareren bertsogintzari egotzi zizkion hutsegite berak topatzen dizkio Etxeberrirenari ere: inoiz inon egin ez diren hamabost silabatako bertsoak paratu dituela; euskal hitzek azken silabetan omen duten kantitatea bortxatzen duela, hitz emeak hartzak eta harrak emetzat harturik; maiz egiten duela pota, hitz beraz zentzu beraz baliaturik bertsoaren akaberan; bertsoaren hamabost silaba osatzeko, mugatzailea inoiz izenari eta adjetivoari, biei erasten diela; elisio-sinalefak gogoak ematen dionean bakarrik egiten dituela eta, esanak gutxi balira, “il se donne en plusieurs lieux d'autres licences exorbitantes”.

Ez dut hemen denborarik sei puntu hauek banaka aztertzeko; diodan laburkiro lehena ez dela egia eta bigarrena ere ez erabat, gehienez ere xubere-raz, Oihenarten sorterriko hizkeraz, bereiz bait daitezke hitz eme eta harrak eta, horrez gain, Zuberoko bertsolariak berek ez bait dute bereizkuntza hori kontutan hartzen bertsoak paratzean. Lau azken puntuak, aldiz, egiak dira, oraintsu prestatu dudana eta aurki argitaratuko den *Manual Devotionezcoa* honen edizio berrian erakusten dudanez. Azkenean honela mintzo zaigu Oihenart Etxeberriri buruz: “Il Est dommage que Cet Esprit aye mieux aimé s'appliquer a la poésie (pour laquelle il nouoit point de naturel) qu'a la prose, En laquelle Il auroit reussy Indubitablement; car (outré ses ouvrages Imprimés) ses Lettres familiaires, Escrites a aucuns de ses amys, son dictionnaire, Et ses conjugaisons (que Iay Ueus Escrits de sa main) rendent temoignage de sa suffisence en Cette langue”. Hona nondik dakigun Etxeberrik, esan bezala, heldu zaizkigun hiru liburuez gain besterik ere egin zuela. Aurreraxeago beste bat ere aipatzen digu Oihenartek, “La façon de ses Noels, de son Egunoroscoa, Et de son Eliçara Erabilzecoa nest pas meilleure” dioskunean. *Egunoroscoa* delako hori ere ez ezaguna dugu. Al agure *Manual Devotionezcoa* bera ote da, honen titulu osotik Etxeberrik *oren oro* dioena aldatu eta *Egun oro-scoa* izendaturik? Nik hala uste, beste biak (*Noelac* eta *Eliçara erabilltcecoa*) hor bait daude aipatuak. Akesolak, haatik, bestelako iritzia du: *Eliçara erabilltcecoa*-ren nahiz *Manual Devotionezcoa*-ren bigarren zatia

izendatzen duela hor Oihenartek. Nere ustez, ostera, *Manual Devotionezcoa* osorik dago hor bestela izendatua.

Eta orduko hila zela, horko “il nauoit” eta “il auroit reussy” horiek bere lehenaldizko adizkiz ez ezik, beste honako hitz hauek ere, eta ere garbiago, adierazten digute: ××Je lui ay ouy dire au temps qu’il composoit ses Vers qu’il traueillait principalement pour les mariniers Lesquels les Chantoient sur la mer: Ce qui fait Iuger qu’il Escriuoit plus tots par Un motif de Charitté que par aucune ambition ou Vaineglorie”. Geroxeago itzuli beharko dugu berriro Oihenarten hitz hauetara.

Manual Devotionezcoa

Euskaraz inoiz idatzi den libururik lodien eta handienetakoa da, dudarik gabe; arnasaldi eta hegalde handikoa. Handia neurritz, handia balioz eta edukiz. Bi zati nagusi ditu, aski desberdin elkarren artean; ez neurritz, baina bai balioz, ene ustez, lehenak bigarrenari alde handia daramaiolarik poesiaz eta goiargiz. Lehenak hiru mila zortzirehun eta hamalau bertsoan barrena Kristau Dotrinaren muina ematen digu aditzera, kristauak *jakin* behar duena, alegia, Etxeberriren beraren hitzez esateko. Bigarrenak ia beste lau mila bertsoan barrena kristauak *otoitzu* behar dituenak. Danera ia zortzi mila bertso ditu, beraz, Etxeberriren Manualak. Azkenean hitz lauz ematen ditu beste zenbait otoitz eta erreku. Nik lehen zatia bakarrik (3814 bertso) jaso dut lehenxeago agindu dizuedan eta aurki argitaratuko den neure liburuan. Lehen zati hau bere aldetik beste bi txikiagotan banatu du poetak: lehenaren lehenak kristauak sinetsi behar dituen egiak, katekisma, du gaia; lehenaren bigarrenak, ostera, gizonaren azken finak (herioa, iuiamendua eta abar) kantatzen ditu.

Hainbestez irudi dakioker inori Etxeberriren liburua ezin aspergarriagoa datekeela, baina hala pentsaturik huts itzala egingo luke. Ez da inola ere tratadu antzu, lehorra; ez da ere egia eta sinesgaien azalpen elkor, aspergarria. Poesia dario zenbait aldetarik, batez ere lehen zatiaren bigarren parteari. Pasarterik ederrenak hautatu behar banitu, 980-1152 bertsoak, herioaz ari denekoak; 1153-1532, hiltorian dagoen kristauaren aldamenen aingeru onak eta gaiztoak, arima bereganatu nahirik, elkarrekin dituzten eztabaida eta hitz borrokak; 2130-2202, iuiatu ondoan salbatuek eta damnatuek esango omen dituzten hitzak; eta azkenik, zeruko atseginez eta zorionez ari delarik ematen dituen 3615-3814 bertsoak bereiziko nituzke.

Ez dut uste, egia esan, euskal literaturan horren bizi eta gartsuki, horren egoki eta zailuki, horrelako aisetasun eta dotoretasunez, euskara aberatsez, ugariz, etorri lasaiez eta oparoz orrialde askorik eiho denik. Hizkeraren ugaritasuna dastatu nahi duenak irakur bitza 2733-2786 bertsoak eta poesia hurrupatu nahi duenak, aldiz, honako sei bertsook dasta bitza; herioaz ari da eta honela dio poetak:

Hi aguertu artean tuc gure hitzac handiac
 Baiñan aguertu eta hic ichilltzen tuc mihiac.
 Arranoa dathorreño choriac dic catatcen,
 Nauaritu duenean, ordean, duc ichilltzen.
 Hitzaz eta gutzaz berdin duc, herio cruela,
 Gure ahoa hersten duc, hi aguertu becala.

Aurreraegi joan naiz ustekabeen eta liburuaz mintzatu, atarikoak aipatu gabe utzirik. Atarian badu, izan ere, liburuak zenbait gauza jakingarri. Argitara al zitekeen ala gauza okerrik eta gaitzestekorik bere baitan zuen erabakitzeko eta iritzia emateko, Apezpiku jaunaren izenean Axular ageri da bat, Gillentena Itxasuko Erretore jaunaren ondoan, eta baietz diote biek aho batez, “gendea progotcha daitequela eta hartaracotz imprimaturik arguitara illkhi daitequela”. Gero elizbarrutiko Bikario Jeneral Oiharard jaunaren baimena dator latinez. Gillentena ondoren berriz ere, baina orain bertsoz, euskarazko bertsoz, Etxeberriri zorionak emanaz. Horiei esker dakigu Etxeberrik anaia medikua izan zuela eta orduko hila zela; lurrean ezin irakurri izan zituen bertsoak zeruan irakurriko omen ditu. Ohar gaitezen bidenabar Etxeberriren bertsoetan hatzemango dugun zenbait bereizgarri bitxi hemen ere ageri dela: hala nola *çure artea* den sintagma printzaturik eta *baño guehiago* den hitz andana bi bertsoetan barreiatuak dator.

Beste bi lagunen bertsoak, hauek latinez paratuak, datoz ondoren. Distikoak dira, hexametrea eta pentametrea txandaka, alegia; Ovidiorenak bezalakoxeak eta, gorago esan bezala, batere hutsik eta errurik gabeak formaren aldetik. Zortzi bertso ditu lehenak eta hamar bigarrenak. Lehenak Heguyrenak dira, bigarrenak Hirigoytirenak, eta latinez baino euskaraz aiseago adituko dituzuelakoan, euskarara itzulirik eskaintzen dizkizuet hamabost silabatako bertsoetan, Etxeberrirenak bezalakoxeetan, bai bait dute hauek ere argibiderik Etxeberriri buruz. Hona lehenik Heguyrenak:

Zeure bihotz onak eta Jainkozko maitasunak
 eragin dizu euskaraz Kristau Fede bilduma.
 Kantauriko hatsez lehen zeruko izkutuak
 eman tuzu, zanpatuz ur bestek ez urratuak.
 Hazi zintuen lurrean erein duzu halaber
 zerutik ekarritako hazi jori eta eder.
 Zergatik ez zara, bada, inor bekaiztu arren,
 lehen seme izendatzen gure Euskalerraren?

Artean inork euskaraz burutu ez omen zuen lana, Kristau Dotrina, egin duela lehen sei bertsoetan aitortu ondoren, bi azkenetan bere herriaren lehen seme izendatuz gero, norbaiti bekaizkoz gibela lehertu, alegia? Geroxeago tzat, eta hori “rumpente iecur liuore”, bekaizkoak inori gibela leherreraziko badio ere. Zer esan nahi dute azken hitzok? Etxeberri Euskalerriko lehen

seme izendatuz gero, norbaiti bekaizkor gibela lehertu, alegia? Geroxeago izango dugu sendogarririk; baina bertatik aitor dezakegu ezin ikusia, bekaizkoa diola norbaitek edo norbaitzuek Etxeberriri; ez duela Etxeberri hain poeta ontzat jo nahi, dudarik gabe. Nork edo nortzuek?

Stephanus Hirigoytirenak are ederragoak dira eta mamiz joriagoak. *Doctor medicus*, mediku jaun dotorea, zelako honek honela dio gutxi gorabehera latinezko bertsoz, nik euskaraz ematen badizkizuet ere:

Ereinotzak du berriki zure burua ingura,
 baina zedroa iaugirik itzuri zaizu hura.
 Eder da, bai, ereinotza; areago zedroa,
 zerua ere lurra baino denez ederragoa.
 Zor handian daude zuri gure itsastariak,
 egin dizkiezularik esku antzez ontziak.
 Haiek Neptunoren herrak, lurak, ez itsasoak
 bere ahal guztiez, ez gizonen bekaizkoak
 ez ditu, ez, sunsituren. Ontzi haiek betiko
 Etxeberriren izenaz batean dira biziko.

Ereinotza ala zedroa, zein da ederrago? Poeta izatea ala itsas ontzi berriak, zedroz edo beste zuhaitz zurez egin ohi zirenak, asmatu eta moldatu izana, zer da goragarriago? Horra Hirigoyti medikuak bertso zehatz eta doietan iruten duen gaia. Biak da Etxeberri: poeta eta ontzi berri asmatzailea. Horrelakorik ez genekien beste inondik, Etxeberri teologoak, teolojiaren ikaste-irakasteak uzten zizkion txolarteetan, itsas gizonentzat ontzi berririk eta hoberik asmatua zuenik, alegia. Baina gu gehien harritzen gaituen puntua zera da: liburu honen, guk dakigula Etxeberrik ondu zuen lehenaren atarian, Hirigoytik aitortzea berriki edo arestian (“nuper”) Etxeberri koroatua izan zela poetaren ereinotzez, poetaren bonetaz, Oihenartek liokeenez. Liburu hau baino lehen ondu ote zuen Etxeberrik beste bertso libururik? Nolanahi ere, euskal marinelei egin dien mesedeak poeta fama itzalerazi du Hirigoytiren ustez eta hark asmatu itsasontziek bizirik iraungo dute beti Etxeberriren ize-nari loturik.

Ohar gaitzen hemen ere berriro Neptunoren herraz eta lur itsasoan ahal beldurgarriez gainera —guzti hori irudi hizkera izan bait daiteke, itsasontzien sendotasuna adierazteko— “hominum liuor mordax” aipatzen zaigula: gizonen bekaizko galgarria, zizkagarria. Hau ez da inola ere halabeharra, hau ez da txulapaz gertatua. Bi adiskidek bere lagun apaizari liburu berria argitaratzera doala eta zorionak emateko bertsotan biek bekaizkoa aipatzeak, dudarik gabe, gauza bat esan nahi du: badela Etxeberriren bertsoak tolestatzeko era oso eta oro erdeinatzen eta gaitzesten duenik, Etxeberriri poeta ize-nik opa ez dionik. Eta ez edozein, noski, baizik hori esateko nor denik, idazle edo poeta bezala bere aldetik zerbait denik edo zerbait dakienik.

Nabarmenago oraindik: Etxeberrik berak Claudius de Rueil Baionako Apezpikuari liburua eskainiaz paratzen dizkion bertsoetan (49-82) *inuidiosen mihiac* eta *gaisqui errailleac* aipatzen ditu. Hona haren bertsoak:

Hartaracotz obra hunen patroin çaitut hautetsi
 Gaisqui errailleac ceren baititutçu gaitçtsi.
 Çuri escaintcen darotçut othoi guarda eçaçun
 Inuidiosen mihiac licun eztieçaçun.

Eta hori gutxi balitz, *Manual*-aren bigarren zatian ere *Itsassoco biayeta-co othoitcen araldea* Miguel Oiharart Bikario Jeneralari eskaintzen dion bertsoetan, *invidia* eta *hitzquin mihia* datozkio berriro lumara:

Prestutassun eçaçunac hauts deçan invidia
 Eta ahoco hitz batec ichill hitzquin mihia.

Nor zaio horren etsai, horren gaitzi gure poetari? Lapurdiko garai hartaco idazleak, Sarako eskolakoak, ez, noski; hor ageri dira liburuaeren atarian, baita *Noelac* deritzanarenean ere, batzuk liburua argitara daitekeela esanez, besteak bertsoz zorionak emanez. Nor, hortaz? Ez dugu, nik dakidala, hori jakiteko bide segururik, baina ausardia bada ere, hona nere susmoa: Oihenart izan daitekeela iruditzen zait, edo Oihenart ere bai bederen. Gatozen horretarako berriro gorago aipatu ditugun Oihenarten hitzak eta Etxeberrirekiko iritziak ausnartzera eta ikusiko dugu, nik uste, egiantzeko samarra dela uste hau.

Oihenartek, jakina denez, trakets eta arlote deritza bera baino lehenagoko euskal poeten bertsoegintzari; poeta baino gehiago omen dira “vulgares versificadores”; ez omen dituzte betetzen edozein hizkuntza landutako poetek betetzen dituzten legeak. Ez ditut hemen berresango Etxeberri eta gainerako poeta guztei, Etxepare ere artean delarik, egozten dizkien hutsegiteak; goraxeago bildu ditut sei puntutan; ez eta euskal metrikak, behar bezalakoa izango bada, Oihenarten ustez nahitaez bete behar dituen kondizioak aipatuko; azken batean bi baizik ez dira: puntu aberatsa eta elisio-sinalefak beti egin beharra. Bai jasoko hemen, ordea, “Et il se donne en plusieurs lieux d’autres licences exorbitantes” delako hura eta gero, Etxeberri nolazpait goratu nahiz bezala, beste horiei erasten dizkienak: “Il est dommage...”: hobe zukeela, alegia, bertsoak ondu beharrean, hitz lauz idatzi balu, bertsoetarako ez omen zuelako berezko etorririk (“point de nature!”); bai, aldiz, hitz lauz idazteko.

Hori dela eta, hona gogoeta batzuk, Oihenarten esanekin batera ez nato-rra garbi agertuz:

1. Berezko etorria bertsoetan aritzeko izugarria du Etxeberrik; ene ustez; hori gabe ezin daiteke inola zortzi mila bertsoetako libururik idatz eta, horrez gain, beste bi, bertso sail izugarriak dituztenak. Gauza bat gertatzen zaio: ez duela uste aho hizkeraren sintagmak eta hitz andanak bertsoetan ari

denak ezin urra ditzakeenik; are gutxiago, noski, Oihenarten bi legeak nahitaez bete behar direnik, batez ere inor herri bertso gintzan ari denean.

2. Etxeberriren hitz lauz idatzitakorik gutxi irakurri dut, Oihenartek baino gutxiago, noski, nik ez bait ditut, guregana ez direnez gero, haren *Letres familiaires* direlakoak eskupidean, eta hainbestez ez naiz Oihenart bezain egoki eta gai Etxeberriren hitz lauz idazteko trebetasuna baieztatzeko nahiz ukatzeko. Baina *Manual*-ak azken orrialdeetan dakartzan hitz lauzko *Othoitz dobleac*, *Kirieleisonac* edo *Litaniac* bai, eta horiek irakurri ondoan ozenki esan dezaket Etxeberri poeta Etxeberri prosalaria baino mila bider idazle trebeagoa dela alde guztietarik.

3. Halaz ere, *Othoitz dobleac*, *Kirieleisonac* edo *Litaniac* inoren idazkeraren gaitasun eta trebetasuna nabarmentzeko oso gai aukerakoak ez direnez gero, onartzen dut, eta oso pozik onartzen. Etxeberri hitz lauz ere "au-roit reussy indubitablement" delako hura. Baina nik ulertzen ez dudana hauxe da: hori porogatzeko nola esan daitekeen *Hiztegiak* eta *Konjugazioak* "rendent temoignage de sa suffisance en cette langue", ez bait dut uste inork egini-ko hiztegian eta aditzaren konjugabideen agerpenean prosaz idazteko trebetasunik ager eta nabarmen daitekeenik; gehienez ere, Kirieleisonetan bezalatsu, nik uste.

4. Bego gainera bertsoak ez direla Oihenarten gogokoak; hartzeko nahiz arbuiatzeko eskubide osoa du; baina, hori dela eta, *Manual*-ean Etxeberri "suffisance en cette langue" erakusten duela dudari jarri, hori gehiegizkoa da eta ezin onartuzkoa. Gauza bat da, izan ere, eskola bateko nahiz beste poeta izatea eta horren arabera bertsoak tolestatzean erregela hauek edo haiek betetzea, eta bestea, guztiz bestea, hizkeraren jabetasuna izatea edo ez izatea. Euskararen jaun eta jabe ageri zaigu bete betean Etxeberri bertso erreskada luze hauetan barrena.

5. Arrantzaleentzat paratzen omen zituen batikbat bertsoak: Etxeberri berak esan omen zion. Hau ere Etxeberriren balioa gutxitzeko esana da, dudarik gabe, arrantzaleentzat gehienez ere *Manual*-aren bigarren zatian dagoen *Itsassoco biayetaco othoitcen araldea* izango bait da beregainki egina, baina gainerako bertsoak, Kristau Dotrinari eta gizonen azken finei dagozkienak eta beste bi liburuetakoak, ez dut uste arrantzaleentzat bereziki eginak direnik, euskaldun guztientzat baizik. Hona zer dioen berak:

Guiristinoa, eman diat escarazco versutan
Catholico Manuala neure asti ordutan,
Ikhussiric nola bainaiz iaiatcen escalduna
Gure natioa dela copla maite duena.

Oraino aipatu ditudan Oihenarten hitz guztiok haren *L'Art Poétique Basque*-tik, Lafitte jaunak 1967an argitara eman zuenetik, hartuak dira. Oihenarten esku izkribuak 1665ko fetxa darama; ez dakigu, ordea, damurik

esku izkribu hori bertan ageri den fetxan lehen aldiz eginiko txostena den ala zenbait urte lehenago idatzitako libururen baten borradore gisako zirriborroa den, gero atalburuan fetxa berria ezarri eta beste gabe inprentarako moldatua edo persona bati bidaltzeko prestatua. Txostena eskutitz gisa oratua dago, izan ere, eta —puntu harrigarria!— Lapurdiko apaiz bati zuzendua. Gainaldean daraman titulu osoak honela dio: *L'art Poétique basque, indiquée dans Une lettre Escrite a Un cure du pays de Labourt au mois de mai 1665*. Delako apaiz horrek galdetu omen zion —hala dio eskutitzaren hasierako lehen lerroetan— ea nola demontre ontzen era neurtzen zituen euskal bertsoak. Gogora gaitezen orduko, lehen esan bezala, Etxeberri hila zela, txosten honen azkenaldean, bera baino lehenagoko poeten berri ematean, lehenaldi urruneko adizkiz baliatzen bait da Etxeberriz mintzatzean.

Horiek horrela direla, hona nere susmoa eta hipotesia: Etxeberri hil berria da eta haren heriotzak ilaunetatik piztu du berriro antzineko eztabaida. Etxeberriren aldeko zen apaiz baten galderari erantzunez, edota inork galdetu gabe, hori aitzakia eta literatur jazkera izan bait daiteke soilik, Oihenartek Lapurdiko apaizei, Etxeberri poeta handitzat daukatenei, erakutsi nahi die nola apaindu behar diren euskaraz bertsoak; zergatik ziren Etxeberri —a gainerako guztienak arrote eta aldrebesak, gehienez ere etxeko jendeari erakusteko onak, ez, ordea, beste hizkuntzetan ontzen zirenekin erkatzeakoak, haiek betetzen zituzten lege eta kondizioak euskarazkoetan ere onartzen ez ziren bitartean; zergatik ez zuen, azkenik, poeta jatortzat, izen horren dinakotzat, hartzen eta esten Etxeberri. Ohar gaitezen bere liburuxkaren azken xoko horretan Oihenartek jorratzen dituen lau poetetarik luzaroen eta gehien Etxeberriz mintzo dela, honen hutsak aipatzen dituela besterenak ez bezala xeharo eta banaka, exenpluak liburutik harturik, ia denak *Manual*-etik hain zuzen, eta egiten duen goresmen bakarra dela apaiz zintzoa zela, arimen onerako ontzen omen zituelako erlijiozko bertsoak, eta ez, Etxeparek bezala —hau ez dio hitzez hitz, baina garbi dago hori esatean Etxepare duela gogoan—, arimen hondamendirako izan zitezkeen bertso lizun eta likitsak. Arrazoi guztio-gatik uste dut Oihenart dela, edo izan daitekeela bederen, Etxeberriri bekaizkoa diona; esteak eta gibela lehertuko zaizkiona, Heguyk nahi bezala, Etxeberri Euskalerrriaren lehen seme izendatzen eta aldarrikatzen bada.

Baina aski bedi gaurkoz Etxeberriz, gehiago ikasi nahi duenak aurki izango bait du liburu berria, Euskaltzaindiaren *Euskararen Lekukoak* deritzan bilduman argitaratua, bere egartsua berdintzeko eta idazle garai honen euskara aberatsez asetzeko. Amaitzera noa, beraz, mintzaldi honen hasieran bezalaxe zuei, Euskaltzaindiko lagunoi, azken hitzak zuzendurik. Zuek hautatu nauzue, berriro esan, eta Euskaltzain oso izendatu, eta hori dela bide eskerrak zor dizkizuet eta nik hemen gaur lekuko guzti hauen aurrean bihotzez ematen. Aukera hori egiteko izan dituzuen arrazoiak ez dakizkit eta ez dut ere jakiteko gogorik, zuek egina dela jakitea aski bait da nik gogo onez onartzeko. Gauza bat bai badakit, ordea; badakit ondotoxoz izendapen hau ez dela ordain eta sari; ondotoxo dakit ez dituzuela nik gaurdaino euskararen alde

irabazitako nola-halako merezimenduak sariztatu nahi izan; aitzitik, orain arte, alferkeriaz edo, egin nezakeen baino gutxiago egin dudala ikusirik, lan gehiago egitera deitu eta akuilatu nahi izan nauzuela. Ondotxo dakit izendapen hau ez dela inolako ohore, baizik bultzada eta zirikaldi. Ondotxo dakit Euskaltzaindiaren eginbehar eta helburu bakarra den euskararen indartze, hedarazitze eta ikertzeko zereginetara bakarrik erakarri nauzuela erakunde honetara.

Nik neure aldetik hitz ematen eta zin egiten dizuet, Jainkoak osasun eta indar eman nahiko didaino, eginahalean saiatuko naizela zuekin batean egiteko hori burutan ateratzen. Ez, ordea, eska neri, otoi, egin dezakedan eta ahal dudan baino goragoko lanik. Nere arloa ez da, dakizue, goi mailako Linguistikaren katramila zail eta ilunak argitzea; nere hesparrua Filolojia da, autore zaharren hizkera aztertzea eta horrek Linguistikarekin zerrikusirik duen heinean murgilduko naiz ere Linguistikaren eremuko zoko nahasietan.

Diodan azkenik beste hau: Lojendio jaunak hiltzean hutsik utzi zuen aulkiaz jabetzera nakarzue eta honek ere nere egitekoa are astunago eta neketsuago bihurtzen du. Guztiok dakizue, izan ere, nolako zerbitzuak errendatu zizkion Lojendio jaunak Euskaltzaindiari, batez ere euskararen alde Madrilgo Hezikuntza eta Jakintza Ministeritzari egin zitzaion eskutitz hura izenpetuz eta 1966an Euskaltzaindiak bere Arautegia berriztatu zuenean, legegizon zenez bere jakinduria eta urte luzeetako jardunaren trebetasuna oso eta oro lan hartan ezarriz eta irauliz. Euskaltzainburu ere izan zen, denbora gutxi izan bazen ere, baina denbora labur hartan Euskaltzaindiari tankera eta jokaera berriak hartzen biziki lagundu zion. Hor daude horrez gain ixilik, baina xarraka xarraka, euskaraz egin zituen lanak eta artikuluak *Euskera*, *Egan*, *Aranzazu...* eta gainerako idazkarietan. Inoiz entzuna dut, ez naiz oroitzen nori, berari ala besteri, Aita Mendibururen idazlanak oso maite zituela; ohe ondoko mahai txikiaren gainean eduki ohi zituela Oiartzungo idazlearen liburuak eta ez zuela inoiz loak hartzen liburu haietako zenbait orrialde irakurri gabe. Haren aulkiazen jabe egin nauzuez gero, ez zait bidezko iruditu esku hutsik etortzea eta Lojendio jaunarentzat bezuza edo opari txiki bat dakart, hark, bizi balitz, oso gogoko lukeena, ene ustez: datorren urtean Mendiburu hil zeneko 200garren urtemuga ospatzen denez gero, Mendibururen idazlan guztiak argitaratzeko asmoa eta lana hartu dut berriki neure gain eta orain-txetik bertatik Lojendio jaunari eskaintzen diot egiteko hori.

Eta besterik ez. Eskerrak berriz ere zuei eta hemen bildu zareten azpeitiar eta adiskide guztioi, eta batez ere Azpeitiko udaletxeko agintarioi jaialdi hau hemen ospatzeko baimena eta erraztasun guztiak Euskaltzaindiari eman dizkiozuelako.